

Udstilling i Stjerne Radio hvad skete der for 75 år siden?:

Titel: 1941 Danmark i Hagekorsets skygge

Tema 1:

Danmark i 1941

Danmark var i 1941 et besat land med mørklægning, restriktioner, rationering, arbejdsløshed og med tyske soldater på gaderne. Det var et land med indre spændinger: Politikerne samarbejdede med den tyske besættelsesmagt for at skåne befolkningen, aktivistiske kredse ville modstanden, mens andre ville deltage i krigen på tysk side, og endelig ville de fleste bare forsøge at få familie, arbejde og hverdag til at hænge sammen og håbe på mindst mulig krig.

Udstillingen skal belyse dele af disse grupper, nemlig de der valgte modstanden, og de der valgte at kæmpe på tysk side: Hvem var de, hvorfor gjorde det, og hvad var deres baggrund og forudsætninger?

Efter den næsten kampløse besættelse den 9. april 1940 havde regeringen bøjet sig og var indgået i et samarbejde med den tyske besættelsesmagt. Der var dannet en samlingsregering bestående af de fire store partier: Socialdemokratiet, Venstre, Radikale Venstre og Konservativt Folkeparti, som med forhandling og samarbejde efter bedste evne forsøgte at manøvrere Danmark så uskadt som muligt gennem krigens trængsler. Det danske demokrati var intakt, ligesom hæren, flåden og politiet fungerede, men øgede tyske krav og stramninger gjorde det vanskeligere og vanskeligere. Tysk-kritiske folketingsmedlemmer (bl.a. den konservative John Christmas Møller), og flere avisredaktører måtte efter tyske krav træde tilbage. På den militære front krævede og fik tyskerne allerede i 1940 de danske antiluftskytsskanoner udleveret, og i februar 1941 måtte man aflevere seks danske torpedobåde. I de fleste forhold bøjede regeringen sig for de tyske krav, om end ikke godvilligt, men af hvad man opfattede som en nødvendighed.

Dansk politi var efter aftalen med tyskerne forpligtet til at efterforske sager vedrørende sabotage, spionage og anden nedbrydende virksomhed, dvs. alle forhold der modarbejdede den tyske værnemagt. Det var således dansk politi, der efterforskede og rykkede ud, når nogen lavede illegalt arbejde eller forulempede tyske soldater. Dette skete ofte i samarbejde med den tyske

kontraspionage, Abwehr, idet det hemmelige tyske politi (Gestapo) endnu ingen beføjelser havde i Danmark.

Men modstand var der i 1941 endnu ikke meget af. Langt de fleste sager drejede sig om drengestreger og hærværk mod tyske anlæg, provokationer mod og slagsmål med de tyske soldater, og spredning af illegale pamfletter og løbesedler. Organiseret modstand med sabotage og aktiv indsats var først i det små ved at tage form.

Der var hos politikerne og i befolkningen en udbredt opfattelse af, at tyskerne ville vinde, og det derfor således gjaldt at indrette sig på det faktum. På fronterne gik det fremad for den tyske krigsmaskine, og det var svært at se, hvordan denne fremgang skulle stoppes. I maj-juni 1940 havde Norge, Holland, Belgien og Frankrig kapitulert til Hitler, og i Nordafrika havde italienske og tyske tropper siden sommeren 1940 kæmpet mod britiske styrker i Ørkenkrigen. Den 22. juni 1941 åbnede Hitler en ny front mod øst, da massive tyske enheder angreb det kommunistiske Sovjetunionen kaldet Operation Barbarossa.

Det tyske angreb på Sovjet fik følelig indflydelse på danske interne forhold. I tiden efter angrebet arresterede og internerede dansk politi på tysk opfordring en række danske kommunister, i alt knap 300 personer. Interneringen af kommunisterne blev efterfølgende den 22. august 1941 lovliggjort af Kommunistloven, hvorefter al kommunistisk virksomhed blev forbudt. Først fra dette tidspunkt blev den egentlige organiserede modstand i Danmark indvarslet, da de ikke-arresterede kommunister organiserede sig i hemmelige grupper og påbegyndte udgivelsen af illegale blade. En anden følge af det tyske angreb på Sovjet, var den øgede deltagelse af danske frivillige i tysk krigstjeneste. Umiddelbart efter angrebet oprettede SS'en dansk militær enhed, Frikorps Danmark, der var udset til at kæmpe på Østfronten. I august havde mere end 1.000 frivillige meldt sig.

Året kom også til at rumme den første store folkelige manifestation mod samarbejdspolitikken, nemlig demonstrationerne i november 1941 i forbindelse med den danske underskrivelse af Antikomintern-pagten i Berlin. Demonstrationerne fortsatte i flere dage, men blev hårdhændet slået ned af et massivt politiopbud.

Illegaliseringen af kommunisterne i sommeren og den hårde medfart ved demonstrationerne i november blev mere end noget andet de begivenheder, der viste at en legal kamp mod samarbejdspolitikken og besættelsesmagten ikke var mulig, hvorefter mange mennesker i

aktivistiske kredse indså, at kun den illegale vej var mulig. Flere af de senere store borgerligt-nationale illegale organisationer havde således deres udspring i Antikomintern-demonstrationerne: De Frie Danske, Studenternes Efterretningstjeneste, Hjemmefronten mv.

Tema 2:

De europæiske krige i 1930'erne

To krige i Europa i 1930'erne fik særlig betydning for den danske modstandskamp under den tyske besættelse og for dansk deltagelse i den tyske militære indsats på Østfronten fra 1941: Den Spanske Borgerkrig (1936-39) og Den finsk-sovjetiske Vinterkrig (1939-40).

En del af de danskere, der deltog i krigene i Spanien og i Finland, var blandt de første modstandsfolk i Danmark, men på den anden side var også en række danskere, der havde deltaget i især Vinterkrigen, blandt de første til at melde sig til tysk krigstjeneste. Som sådan fik borgerkrigen og vinterkrigen betydning for både dansk modstandskamp mod tyskerne og dansk krigsdeltagelse for tyskerne.

Europa i mellemkrigstiden var præget af spændinger mellem demokrati og diktatur. I mange lande blev demokratiet forkastet til fordel for et autoritært nationalistisk diktatur med en stærk mand ved roret. Det skete i bl.a. Italien, Tyskland, Portugal og Rumænien uden de helt store blodsudgydelser, men i Spanien skulle der en langstrakt borgerkrig til fra 1936 til 1939, før fascismen holdt sit indtog.

Den Spanske Borgerkrig var en 33 måneders lang krig mellem den demokratisk valgte socialistiske regering og den nationalistiske og fascistiske oprørsbevægelse under general Francos ledelse. Oprøret startede som et nationalistisk statskup i sommeren 1936, og efter kort tid var Spanien delt mellem nationalister og republikanere i næsten to lige store dele. Da et hurtigt militærkup ikke lykkedes, udviklede det sig til en egentlig borgerkrig, og i de følgende år udkæmpedes voldsomme slag med en hidtil uset brutalitet, indtil krigen sluttede med Madrids fald og Francos sejr i marts 1939. Borgerkrigen havde da kostet mere end 600.000 døde.

En væsentlig årsag til republikkens fald var den indre splittelse i den venstreorienterede folkefront mellem socialdemokrater, socialister, anarkister og kommunister, som i flere tilfælde udviklede sig til væbnede sammenstød mellem grupperne. Mistro og skepsis grupperne imellem påvirkede moralen og kampindsatsen.

Den Spanske Borgerkrig fik stor international opmærksomhed, hvor krigen blev set som kampen mellem dels demokrati og diktatur, og dels mellem kommunisme og fascisme. De stridende parter blev da også støttet af henholdsvis det nazistiske Tyskland og fascistiske Italien, og af det

kommunistiske Sovjet. Et vigtigt element i borgerkrigen var oprettelsen af de internationale brigader i den republikanske hær, hvor omkring 35.000 udenlandske statsborgere deltog, primært kommunister, socialister og fagforeningsfolk. De fleste europæiske lande indførte forbud for sine borgere om at deltage i krigshandlingerne, således også Danmark, men alligevel rejste omkring 450-500 danskere til Spanien, hvor de blev indrullet i de røde brigader. Omkring 150 danske døde i Spanien. Motivationen for de fleste danske deltagere var kampen mod fascismen. Kun et ganske lille antal danskere deltog i krigen på Francos side.

[navneliste med Spaniensfrivillige med biografiske oplysninger]

Mod nord brød Vinterkrigen mellem Finland og Sovjetunionen ud i november 1939, da Den Røde Hær gik til angreb på Finland. Baggrunden var, at Sovjet krævede en grænseflytning for at skabe en større bufferzone ind til storbyen Leningrad. Finland afviste kravet, hvorefter Sovjet den 30. november angreb med massiv militær overmagt på 600.000 mand. Sovjet havde forventet en hurtig sejr, men finnerne satte sig til modværge. Skønt talmæssigt underlegne lykkedes det længe finnerne at bekæmpe og forsinke de fremrykkende russere tropper med angreb fra hurtige skipatruljer. Den kolde vinter kombineret med de dårligt uddannede sovjetiske soldater og officerernes ringe erfaring kostede dyrt. Man mener, at Den Røde Hær, de små fire måneder krigen varede, havde et tab på ca. 130.000 dræbte og 270.000 sårede, mens Vinterkrigen kun kostede finnerne 27.000 dræbte.

Den internationale reaktion var en massiv fordømmelse af det russiske angreb, og i december blev Sovjet ekskluderet af Folkeforbundet. Sympatien strømmede til Finland. I mange lande blev der indsamlet penge, tøj og tæpper, og frivillige søgte til Finland for at deltage i forsvaret. Fra Danmark ankom ca. 1.000 mand, som blev organiseret i Det Danske Finlandskorps. Det lykkedes enkelte danskere at deltage i kampene, men Finlandskorpset som sådan nåede ikke at blive indsat inden fredsafslutningen den 13. marts 1940. Halvdelen af det frivillige danske korps forblev i Finland efter fredsslutningen og medvirkede til bevogtningsopgaver, inden de returnerede til det nu besatte Danmark i juni 1940.

Paradoksalt nok finder vi blandt de danske Finlandsfrivillige, mænd der senere blev aktive i

modstandsbevægelsen, og mænd som gik i tysk tjeneste i Frikorps Danmark på Østfronten. Det anslås, at omkring 250 af de danske Finlandsvillige siden lod sig herved til tysk krigstjeneste, mens andre omkring 100 (tjek ??) sidenhen var at finde i modstandsbevægelsens rækker.

Generelt kan man sige, at var en dansker taget til Finland for at forsvare et lille demokratisk nordisk lands selvstændighed mod en overmægtig fjende, var der stor sandsynlighed for at en sådan person endte i modstandsbevægelsens rækker. Var han derimod rejst til Finland for at bekæmpe kommunismen, synes det mere sandsynligt senere at finde ham i tysk tjeneste på Østfronten i Frikorps Danmark eller i Waffen SS.

[navneliste med Finlandsvillige med biografiske oplysninger]

Tema 3:

Frikorps Danmark 1941-

Kort efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941 blev Frikorps Danmark oprettet, og mange tidligere Finlandsfrivillige så muligheden for igen at kunne bekæmpe kommunismen.

Allerede fra maj 1940 var der danskere, som lod sig hverve til tysk krigstjeneste, hvor de sammen med norske og svenske frivillige blev samlet i Waffen SS-Regiment Nordland, men det var med oprettelsen af Frikorps Danmark, at rekrutteringen af danskere til tysk krigstjeneste tog fart.

Frikorpset skulle indsættes på Østfronten, og, hed det sig, være en upolitisk selvstændig dansk enhed, men der blev ret hurtigt knyttet tyske officerer til. Oprettelsen af korpset var et led i tyskernes nye strategi med nationale legioner for at hverve flere germanske frivillige til kampen mod bolsjevismen. Det betød bl.a. at Frikorpset kunne føre Dannebrog og have dansk som kommandosprog.

Den danske regering havde af frygt for tvangsudskrivning af danskere til tysk tjeneste godkendt oprettelsen af Frikorpset og tilladt danske officerer og frivillige at melde sig. Officererne blev garanteret, at de kunne genindtræde i det danske forsvar.

Den 50-årige oberstløjtnant Christian Peder Kryssing blev korpsets første chef, og allerede den 19. juli 1941 kunne det første hold frivillige rejse til Tyskland og aflægge faneeden:

Jeg sværger ved gud denne hellige ed, at jeg i kampen mod bolsjevismen vil vise den tyske Værnemagts øverste leder, Adolf Hitler, ubetinget lydighed og som tapper soldat være rede til enhver tid at sætte mit liv ind for denne ed.

Kryssing var ikke nazist, og på grund af ideologiske uoverensstemmelser blev han i februar 1942 fyret som øverstkommanderende for Frikorpset og erstattet af Christian Frederik von Schalburg, som til gengæld var overbevist nazist. Schalburg havde været frivillig i Det Danske Finlandskorps, hvorefter han kort efter hjemsendelsen havde meldt sig til Waffen SS. Frikorps Danmark blev i maj 1942 indsat på Østfronten, hvor korpset kom til at deltage i de hårde kampe bl.a. omkring Ilmen-søen, hvor von Schalburg blev dræbt.

Omkring halvdelen af de frivillige i Frikorpset var medlemmer af DNSAP det danske nazistparti, og hertil menes, at yderligere 25 % var partiløse nazi-sympatisører, hvilket bringer antallet af nationalsocialister i Frikorpset op på 75 %. En del var tidligere frivillige i Vinterkrigen i Finland 1939-40, ligesom nogle havde deltaget i Den Spanske Borgerkrig på Francos side.

Alt i alt var der under krigen ca. 6.000 danskere i tysk SS-krigstjeneste, hvoraf det anslås at ca. 2.000 blev dræbt i tjenesten. Mange af de frivillige frontkæmpere vendte efter en tid på Østfronten tilbage til Danmark, hvor en stor del indgik i de dansk-tyske hjælpekorps: Schalburgkorpset, Sommerkorpset, HIPO mv.

Ved Retsopgøret efter krigen blev de Østfrontsfrivillige som mindstestraf idømt 2 til 4 års fængsel, hvilket de tidligere frivillige fandt dybt uretfærdigt, da den danske regering havde godkendt deres deltagelse.

Tema 4:

Modstandens pionerer 1941-

Modstandens pionerer kom primært fra politiske eller forsvarsvenlige grupperinger, der lå langt fra den officielle samarbejdspolitik, som de fire store politiske partier på Christiansborg stod for. På venstrefløjnen var det Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) og deres sympatisører, og på højrefløjnen var det lille borgerlige parti, Dansk Samling (DS), og Konservativ Ungdom (KU), der var først til at aktivere modstanden. Derudover kom de borgerlige modstandspionerer fra nationale og forsvarsvenlige grupperinger, bl.a. spejder-, skytte-, soldater- og terrænsportsforeninger.

I august 1939 havde Tyskland og Sovjetunionen underskrevet en ikke-angrebspagt, hvilket betød, at de Moskva-tro danske kommunister i Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) nedtonede deres kritik af Nazi-Tyskland. Generelt var der ikke megen sympati for kommunisterne i den danske befolkning, men den faldt yderligere til under nulpunktet, da DKP forsvarede Sovjetunionens angreb på den nordiske nabo Finland i november 1939. Også mange menige DKP-medlemmer havde det svært med at acceptere partiets linje og meldte sig ud i protest. Endnu vanskeligere fik partiet det, da Danmark blev besat af tyskerne den 9. april 1940. Tyskland og Sovjet var da fortsat venner, og Moskva dikterede, at de danske kommunister skulle forblive legale så længe som muligt og i øvrigt holde lav profil. Men man var i DKP godt klar over, at det formentlig var en stakket frist, før partiet ville blive forbudt, hvorfor man forberedte sig på at gå under jorden og blive illegale.

Den 22. juni 1941 kom forbuddet og arrestationerne, da Tyskland angreb Sovjetunionen. Dansk politi arresterede på tysk bud en række ledende kommunister, mens det øvrige partiapparat gik under jorden. Selvom partiet var hårdt ramt, fungerede de illegale forberedelser, og allerede i juli kunne man udsende de første massetryksager rettet mod tyskerne og samarbejdsregeringen. Fra oktober 1941 udsendte partiet et illegalt blad *Politiske Månedsbreve*, som siden blev omdøbt til *Land og Folk*. Kommunisterne stod således for den første større organiserede modstand i Danmark.

Det tyske overfald på Sovjet ændrede kommunisternes syn på krigen; fra at være en imperialistisk krig til at være en fælles befrielseskrig mod de fascistiske undertrykkere. Parolen fra DKP var herpå at samle alle nationale kræfter i en fælles enhedsfront imod den tyske besættelsesmagt. Det

lykkedes i foråret 1942 at forene konservative og kommunister i en fælles illegal organisation Frit Danmark, som udgav et blad af samme navn.

På samme måde, som kommunisterne var først ude med organiseret illegal bladudgivelse, var de også de første til at tage sabotagen op som kampvåben. Den 23. december 1941 satte en kommunist ild på et madrasfirma på Rådhuspladsen, der arbejdede for tyskerne, og i løbet af 1942 og begyndelsen af 1943 udførte kommunisterne mere end 60 sabotager mod værnemagervirksomheder i København og omegn. Da DKP var usikker på, om befolkningen bakkede op om sabotagen, blev det undertrykt, hvem der var ansvarlige for aktionerne.

Den første sabotagegruppe, som blev kaldt KOPA (Kommunistiske Partisaner), bestod primært af kommunister, der havde deltaget som frivillige i Den Spanske Borgerkrig. Det blev tyskerne snart klar over, og de opfattede da også de tidligere Spaniensfrivillige som særlig farlige. Efterhånden blev også andre end partitro kommunister tilknyttet sabotageorganisationen, som skiftede navn til BOPA, der noget misvisende stod for Borgerlige Partisaner. I starten måtte KOPA selv fremstille eller organisere (stjæle) sprængstof, og til den ende udarbejdede man en sabotagemanual Kogebogen, som gav anvisninger på, hvordan man producerede bomber og tændingsmekanismer. Siden fik BOPA adgang til de nedkastede engelske sabotagemidler. Frem til befrielsen udførte KOPA/BOPA mere end 400 sabotageaktioner i og omkring København, bl.a. stod BOPA for en række væbnede angreb på store velbevogtede værnemagerfabrikker.

Den nationalt-borgerlige modstand kom senere i gang end den kommunistiske og var mere spredt og differentieret. De forskellige aktivistske grupperinger var ikke ligesom kommunisterne presset ud i illegaliteten, men opstod som et resultat af et mere personligt valg. Det var især i den yderste politiske højrefløj og fra forsvarsvenlige kredse at den borgerlige modstand opstod. Blandt disse var der også en væsentlig andel, der havde været i krig her på finsk side i den finsk-sovjetiske Vinterkrig. Andre havde ikke været i Finland, men sympatiserede med det demokratiske Finlands kamp mod den kommunistiske nabo. Fælles for de borgerlige modstandspionerer var, at de generelt ikke var hadefulde anti-kommunister (måske lige undtaget et par enkelte KU ere), men de var borgerligt indstillede, og havde som sådan den allerstørste skepsis overfor kommunisternes (muligvis revolutionære) motiver. De af pionererne, der havde været i Finland, havde således ikke

anti-kommunismen som deres hoveddrivkraft, men var mere drevet af harmen over den næste kampløse kapitulation den 9. april 1940, af forsvarsvilje, af nordisk fællesskabsfølelse og af demokratisk sindelag. Ligesom anti-nazisme var et meget udbredt træk i den borgerlige personkreds.

Det første illegale landsdækkende borgerlige blad *De Frie Danske* blev udgivet af en lille national kreds af personer fra Valby fra december 1941. Udgiverne havde basis i gruppen *Vædderen*, der allerede fra 1940 havde bekæmpet de danske nazister ved at forstyrre deres møder, ved at registrere DNSAP-medlemmer og udsende løbesedler med antinazistisk indhold. Bladet udkom frem til befrielsen i et månedligt oplag, som steg fra blot 200 til 20.000 eksemplarer.

I den politiske ungdomsforening Konservativ Ungdom var der fra starten stor skepsis overfor samarbejdspolitikken og modstand mod den tyske besættelse. Men i de første år af besættelsen var hovedfjenden de danske nazister, som blev hængt ud i pjecer og blade. I 1942 gik de konservative i samarbejde med kommunisterne med udgivelsen af det tværpolitiske blad *Frit Danmark*, hvor de unge KU ere var aktive. Siden blev KU erne samlet i deres egen organisation Hjemmefronten.

Det lille højreorienterede parti Dansk Samling (DS) var i sit udgangspunkt antiparlamentarisk og kristen-nationalt, men meget kritisk overfor nazismen. I 1941-42 markerede partiet sig som et protestparti, som udgav halvilegale pjecer og siden den illegale avis *Morgenbladet*. DS oprettede aldrig en samlet ledelse for sit illegale arbejde, men i stedet kom partiet til at virke som rekrutteringsbases for andre modstandsorganisationer, hvori mange DS-medlemmer indgik.

Også i den engelske hemmelige organisation *Special Operation Executive* (SOE), der indsatte agenter i Danmark fra december 1941, var der folk med en baggrund i den finske vinterkrig, bl.a. SOE-lederen Christian Michael Rottbøll, der siden blev dræbt i september 1942.

En stor del af medlemmerne af den første Holger Danske-gruppe, som blev oprettet her i Stjerne Radio i 1942, havde en fortid som frivillige i Finland eller i foreningen af danske Finlands-Frivillige, og det var gennem dette netværk at medlemmerne blev rekrutteret. Siden blev Holger Danske den numerisk største sabotageorganisation i Danmark med ca. 400 medlemmer.